

βιβλία

Ουμπέρτο Έκο, *Το εκκρεμές του Φουκώ*
Μετάφραση Έφης Καλλιφατιδής
Εκδόσεις «Γνώση», Αθήνα 1989

«Η ιστορία που διηγούμαι εδώ είναι ακόμα ανοικτή και ίσως ποτέ δεν θα κλείσει. Είναι η ιστορία των ατέλειωτων ερωτηματικών μας πάνω στο γιατί βρεθήκαμε στον κόσμο. Είναι αλήθεια πως άφησα τα νεύρα μου ακάλυπτα μπροστά στα σημερινά προβλήματα. Αν θέλεις, είναι ένα μυθιστόρημα μύησης σε κείνα τα ελάχιστα ψήγματα αλήθειας πάνω στη γη, για τον κόσμο, για τη γέννηση, για το θάνατο — που μόνο ο Καζαουμπόν καταφέρνει να ερμηνεύσει. Με πόνο, όμως... Κάθε γνώση συνεπάγεται πόνο.»

Ουμπέρτο Έκο

Τα «ατέλειωτα ερωτηματικά» μας για τον κόσμο, λοιπόν, καθώς και οι πιθανές απαντήσεις που υπάρχουν σ' αυτά κρύβονται πίσω από την ιστορία της παρέας των τριών πρωταγωνιστών του *Εκκρεμούς*: του Καζαουμπόν, που είναι και ο αφηγητής, του Μπέλμπο και του Ντιοταλλέβι. Όλοι τους δουλεύουν σ' έναν εκδοτικό οίκο που σε κάποια στιγμή αποφασίζει ν' ανοίξει τμήμα έκδοσης αποκρυφιστικών βιβλίων. Καθώς έρχονται σε επαφή με διάφορους ιδιόρρυθμους μυστικιστές επίδοξους συγγραφείς αποφασίζουν να στήσουν ένα «παιγνίδι»: να ξαναγράψουν, μ' έναν ιδιαίτερο τρόπο, την ιστορία του κόσμου. Τα πάντα τώρα θα εξετάζονται μέσα από την ιστορική πορεία των Ναϊτών ιπποτών, τις συγκρούσεις τους με άλλες αποκρυφιστικές ομάδες, τις υποτιθέμενες σχέσεις τους με τον Χριστό, τον Μαρξ και άλλες γνωστές ιστορικές προσωπικότητες. Ιστορικός στόχος των Ναϊτών ιπποτών είναι να βρουν τον τόπο που θα εγκαταστήσουν το Εκκρεμές του Φουκώ για να κυριαρχήσουν στα τελουρικά ρεύματα. Μ' αυτόν τον τρόπο θα μπορούν να ελέγξουν τα πάντα: το κλίμα, τους σεισμούς, τη γεωλογική διαμόρφωση της γης και κατά συνέπεια να παρέμβουν στην πολιτική — με το αζημίωτο, βεβαίως: «Εσύ από τον Πύργο Ελέγχου σου τηλεφωνείς, τι να πω, στον πρόεδρο των Ηνωμένων Πολιτειών και του λες: ως αύριο θέλω μυριάδες δολλάρια ή την ανεξαρτησία της Λατινικής Αμερικής... αλλιώς θ' ανοίξω μια και καλή το ρήγμα της Καλιφόρνιας και το Λας Βέγκας θα γίνει πλωτό καζίνο... Να μετατοπίσεις την Ιαπωνία στον κόλπο του Παναμά! Πανικός στη Γουώλ Στρητ.» (σ. 579).

Κάθε ιστορικό γεγονός, κάθε εξέλιξη ερμηνεύονται από τους τρεις φίλους ως αποτέλεσμα της δράσης και των στόχων των αποκρυφιστικών ομάδων. Η πάλη των τάξεων σχετίζεται με τη μυστικιστική Καβάλλα, τους Αρειανούς, τα Ελευσίνια μυστήρια, την τζαζ, τον Ταλμουδικό δαίμονα! (σ. 351). Οι πόλεμοι, οι μεγάλες γεωγραφικές ανακαλύψεις, οι αλλαγές στους κοινωνικοοικονομικούς σχηματισμούς εξηγούνται από τις συγκρούσεις των διαφόρων Ναϊτικών ομάδων. Ακόμη και το Κομμουνιστικό Μανιφέστο θεωρείται ως μια ιδεολογική παραλλαγή της «ομάδας των Πεφωτισμένων της Βαυαρίας» (στην οποία «ανήκαν» ο Μαρξ και ο Ένγκελς) που βρισκόταν σε αντίθεση με τη «φράξια των Νεοναϊτών»: «Ναίτες όλου του κόσμου, ενωθείτε! Ο χάρτης στους εργάτες. Υπέροχο! Ποια καλύτερη ιστορική δικαίωση θα έβρισκε ο κομμουνισμός;» (σ. 598).

Τα πάντα ερμηνεύονται σε αντίθεση με την οποιαδήποτε απόπειρα λογικής ερμηνείας. Η ιστορία «ξαναγράφεται», «διορθώνεται» με τον ανορθολογισμό και τον παραλογισμό.

Προς αναζήτηση της αλήθειας...

Ποιο είναι, όμως, εκείνο το στοιχείο που οδήγησε τον Ουμπέρτο Έκο να γράψει αυτό το βιβλίο; Ο ίδιος σε μια συνέντευξη του (αναδημοσιεύτηκε στις 24 Ώρες, 5.10.88) εξηγεί ως εξής το κίνητρό του:

«Υπάρχει μια ασθένεια που διαδίδεται καλπάζοντας στις μέρες μας. Είναι η νόσος της ερμηνείας που επηρέασε τα πάντα, τη θεολογία, την πολιτική, την ψυχολογική ζωή. Ονομάζεται σύνδρομο της υποψίας και υποθέτει πως πίσω από ένα γεγονός κρύβεται ένα άλλο πιο σύνθετο και ούτω καθ' εξής. Η ζωή ερμηνεύεται ως μια αέναη συνωμοσία. Ή μάλλον, ως μια αλυσίδα συνωμοσιών. Μερικές φορές οι συνωμοσίες μπáινουν στην ιστορία. Συνήθως, όμως, δεν μένουν κρυφές παραπάνω από πέντε ημέρες. Στο βιβλίο μου θέλω να καταγγείλω την ιδέα πως οι συνωμοσίες γράφουν την ιστορία. Και λέω στους νεόφυτους του αποκρυφισμού: προσοχή, γιατί το παιχνίδι μπορεί να σκοτώσει.»

Το «εύρημα», λοιπόν, που πάνω του στηρίζεται η ανάπτυξη του μυθιστορήματος είναι το πρόσχημα για να θέσει και να ξαναθέσει ο συγγραφέας σημαντικά φιλοσοφικά ερωτήματα: Διαμορφώνει η ύλη τη συνείδηση ή το αντίστροφο; Μπορεί ν' αναγνωριστεί η πραγματικότητα; Μπορεί ν' αλλάξει; Ποια είναι η σχέση της επιστήμης με την πραγματικότητα; Ποιες είναι —αν υπάρχουν— οι διαχωριστικές γραμμές ανάμεσα στις ιδεολογίες; Ποια είναι η σχέση της επιστήμης με τη φιλοσοφία σήμερα;

Οι απαντήσεις που δίνει ο Έκο ξεκινούν με την πρόθεση της ανάδειξης του Ορθού Λόγου ως μέσου και τρόπου αντιμετώπισης της πραγματικότητας. Καταδικάζει τον ανορθολογισμό, το μυστικισμό όταν προβάλλουν την αξίωση να ερμηνεύσουν την πραγματικότητα. Αναδεικνύει με ιδιόμορφο τρόπο σε τι ακρότητες, σε τι καταστροφή του λογικού και της λογικής μπορεί να φτάσει (από το να

προβάλλεται, εκτός των άλλων, το ότι η Μηχανή είναι αποτέλεσμα της Ιερής Καβάλλα των μυστικιστών ως το ότι ο ηλεκτρονικός υπολογιστής δεν είναι τίποτε άλλο παρά Καβάλλα εφαρμοσμένη στη σύγχρονη φυσική, «αφού»: «IBM = Iesus Babbage Mundi ή IHS = Iesus Hardware and Software», σ.605).

Ως μοναδικό αντίπαλο, όμως, του μυστικισμού, αυτής της «ερμηνευτικής περιπλάνησης», προτείνει το θετικισμό, τον μόνο «επικίνδυνο αντίπαλό» του. «Φταιει το πνεύμα του θετικισμού που έπληξε ακόμα και τους αποκρυφιστές του δέκατου ένατου αιώνα: ένα πράγμα είναι αληθινό, μόνο όταν μπορεί ν' αποδειχτεί» (σ. 265), λέει ο Αλιέ, ο αρχηγός των αποκρυφιστικών ομάδων στο μυθιστόρημα. Η αντίθεση που προβάλλει εδώ ο Έκο (όπως και στο προηγούμενο μυθιστόρημά του *Το Όνομα του Ρόδου*) βρίσκεται ανάμεσα στην εξήγηση του κόσμου με βάση τη θρησκεία, τη μαγεία, τη μεταφυσική από τη μια, και το θετικισμό, τον αυστηρό επιστημονισμό από την άλλη. Η πραγματικότητα δίνεται ως ένα αυστηρό σύστημα «σημείων» με βασικό τους γνώρισμα την «ισορροπία». Οποιαδήποτε διαταραχή αυτής της επιστημονικά δομημένης ισορροπίας πρέπει να αποφευχθεί είτε γιατί «σκοτώνει» (όπως «σκότωσε» και τους ήρωες του μυθιστορηματος) (σ. 720-722), είτε γιατί μπορεί να οδηγήσει στην «ερμηνειολογία». Μια τέτοια λογική φτωχάει μα και διαστρεβλώνει το ρόλο της επιστήμης αναθετοντάς της απλά την καταγραφή και την περιγραφή της πραγματικότητας και όχι τη δυνατότητα θεωρητικής γενίκευσης, διαλεκτικής, υλιστικής ερμηνείας της πραγματικότητας. Θέλοντας ν' αντιπαρατεθεί ο Έκο στο μεταφυσικό ανορθολογισμό και στην ερμηνευτική του μέθοδο, αρνείται και τη δυνατότητα της φιλοσοφικής ερμηνείας γενικά, ακόμα κι αν αυτή αντιπαρατίθεται επί της ουσίας στον ανορθολογισμό.

Η απογοήτευση από το παρελθόν...

Ένα ιδιαίτερο στοιχείο που ενώνει τους τρεις πρωταγωνιστές του μυθιστορηματος είναι το πολιτικό τους παρελθόν, η απογοήτευση που τους έμεινε μετά τη διάψευση και την αποτυχία πολιτικών τους οραμάτων, στόχων και ελπίδων. Ένας απ' αυτούς, ο Καζαουμπόν συμμετέχει στην πιο «εκπληκτική απομίμηση επανάστασης» —το 1968— από «ηθική έξαψη» (σ. 70-71), από ηθική αντίδραση ενάντια στον αυταρχισμό και το κατεστημένο. Συμπαθούσε τον Μαρξ και αντιπαθούσε τον Λένιν γιατί «αν πέφτει στο κρεβάτι πάντα με την Κρούσκαγια καταλήγει να γράφεις παλιοβιβλία σαν το *Υλισμός και Εμπειριοκριτικισμός*» (σ. 72). (Εδώ ας σημειώσουμε το ειρωνικό σχόλιο —στην ουσία— του Έκο απέναντι στο Ιταλικό Κομμουνιστικό Κόμμα που τον καιρό των μεγάλων νεολαιίστικων εξεγέρσεων πρόβαλλε το βιβλίο αυτό του Λένιν, που αντιπαρατίθεται στον υποκειμενικό ιδεαλισμό και στο θετικισμό, ως τιμωρό και κατηγορο ενάντια σε κάθε «υποκειμενική», αυθόρμητη κίνηση της νεολαίας). Η αποτυχία των μαρξιστικών ερμηνειών της πραγματικότητας —σύμφωνα με τους ήρωες του *Εκκρεμούς*— οδήγησε μια σειρά αγωνιστές να περάσουν στην άλλη όχθη: στην αποδοχή του υπερβατικού διαλογισμού, στη συμμετοχή σε τελετές μαγείας, σε πνευματιστικές

συγκεντρώσεις. Προκλητικός προβάλλει ο απολογισμός του άλλου πρωταγωνιστή, του Μπέλμπο: «Έπειτα το σταθερό σημείο της αντίστασης... για ορισμένους ο Θεός, για άλλους η εργατική τάξη, για πολλούς και τα δύο... Κι έπειτα το είδατε και σεις, ο εργάτης συνέχισε να υπάρχει, μα η τάξη του όχι. Θα πρέπει να τη σκότωσαν στην Ουγγαρία. Κι ύστερα ήρθατέ σεις. Για σας ίσως να ήταν φυσικό, ήταν μια γιορτή. Για τους ανθρώπους της γενιάς μου, όχι, ήταν το ξεκαθάρισμα των λογαριασμών, οι τύψεις, η μετάνοια, η αναγέννηση... Ήταν μια ελπίδα... Κι οπισθοχωρήσατε σ' όλα τα μέτωπα... Κι εσείς τώρα, για να εκδικηθείτε τους αστούς που δεν κατορθώσατε να κρεμάσετε, τους πουλάτε βιντεοκασέτες και περιοδικά, τους αποβλακώνετε με το ζεν και τη συντήρηση της μοτοσυκλέτας. Μας εξαπατήσατε... Να γιατί μ' αρέσει αυτό το μηχάνημα [εννοεί τον ηλεκτρονικό υπολογιστή του] είναι βλακώδες, δεν με κάνει να πιστέψω, δεν πιστεύει, κάνει ό,τι του λέω, βλάκας εγώ, βλάκας κι αυτή — ή αυτός. Η σχέση μας είναι ειλικρινής.» (σ. 303-305).

Απέναντι σ' ένα αγωνιστικό, διαψευσμένο παρελθόν προβάλλει η «σιγουριά» και η βεβαιότητα μιας σχέσης ανυπόκριτης, απογυμνωμένης από κάθε αξία, ελπίδα, κίνητρο για την αλλαγή της πραγματικότητας. Μια τέτοια σιγουριά, βέβαια, μπορεί να την καταστρέψει «μόνο» ο «ιος των κομπιούτερ». Δεν τον ήξερε, όμως, τότε ο Μπέλμπο!

Ο Έκο είναι πολυμαθής. Είναι και λογοτέχνης;

Χρειάστηκαν οκτώ χρόνια δουλειάς για να τελειώσει ο συγγραφέας το βιβλίο. Μελέτησε πάνω από 1.500 βιβλία. Πέρασε πολλές μέρες μέσα στο «Ίδρυμα Τεχνών και Επιτευγμάτων» στο Παρίσι. (Το είχαν κατοικήσει Βενεδικτινοί μοναχοί το Μεσαίωνα και το 1794 μετατράπηκε σε μουσείο τεχνολογίας). Στο χώρο αυτό βρίσκεται το αυθεντικό Εκκρεμές του Φουκώ και διαδραματίζεται μεγάλο και σημαντικό μέρος της ιστορίας που αναφέρεται στο μυθιστόρημα. Όλο το έργο, γραμμένο με τη βοήθεια ηλεκτρονικού υπολογιστή, χαρακτηρίζεται από συναρπαστική αστυνομική πλοκή και μεγάλο πλούτο πληροφοριών. Είναι ένα βιβλίο πληθωρικό.

Η πληθωρικότητα αυτή του Έκο οδήγησε πολλούς φίλους του από την πρωτοποριακή λογοτεχνική ομάδα «Γκρούπο '63», στην οποία παλιότερα συμμετείχε, να πουν πως στο *Εκκρεμές* βαραινεί «Η πολυμαθία που έγινε αυτοσκοπός». Ο Έντζο Φορτσέλλα της *Ρεπούμπλικα* το χαρακτηρίζει ως «πολιτιστική μαρμελάδα». Ανάμεσα σ' αυτά αμφισβητείται και η λογοτεχνική του ικανότητα, γεγονός που τον βαραινεί ήδη από *Το Όνομα του Ρόδου*: «*Το Όνομα του Ρόδου* είναι μόνο μια εκπληκτική λογοτεχνική απομίμηση. Δίνει την εντύπωση ενός σημαντικού μυθιστορήματος, αλλά δεν είναι», γράφει ο Τζιοβάνι Ραμπόνι και συμπληρώνουν οι κριτικοί Σαπένιο και Παμπάλονι: «Το μυθιστόρημα είναι το προϊόν μιας πνευματικής επεξεργασίας η οποία δεν μπορεί να θεωρηθεί ως πρότυπο. Η πολυσύνθετη δομή του καθιστά αδύνατη την επεξεργασία. Με αυτήν την έννοια το *Όνομα του Ρόδου* είναι μια επιτύμβια πλάκα πάνω σε ολόκληρη την προϋπάρχουσα λογοτεχνία.»

Είναι αλήθεια πως τα εγκυκλοπαιδικά στοιχεία εντυπωσιάζουν με την παρουσία τους στο μυθιστόρημα. Δεν είναι οι χαρακτήρες που σφραγίζουν το έργο, αλλά ο όγκος, η διαφορετικότητα των πληροφοριών που βρίσκει κάποιος σ' αυτά. Και όσο πιο πλούσιες είναι αυτές, τόσο πιο φτωχές είναι οι προσωπικότητες του μυθιστορήματος. Θα μπορούσαμε να διακινδυνεύσουμε το χαρακτηρισμό του σε έργο που ο ανθρώπινος παράγοντας υποκύπτει κάτω από το βάρος μιας ενδιαφέρουσας, τεράστιας βιβλιοθήκης και δεν μπορεί να σηκωθεί πια. Το *Εκκρεμές*, αν δεν είναι απομίμηση, είναι υποκατάστατο λογοτεχνίας. Το ότι παρουσιάζεται ως λογοτεχνία δεν σημαίνει κιόλας ότι είναι.

Η αμφισβήτηση της λογοτεχνικής του αξίας είναι κάτι που και ο ίδιος ο Έκο το παίρνει σοβαρά υπόψη του. Τον απασχολεί αν είναι «διορθωτής» ή «δημιουργός». Ομολογεί, λοιπόν, τα εξής:

«Ανάμεσα στα 18 με 20 χρόνια μου έγραψα ένα μεγάλο διήγημα με τίτλο *Το κοντσέρτο*. Πρωταγωνιστής ήταν κάποιος που θέλοντας ν' αποκαταστήσει την αίγλη της παλιάς μουσικής, πηγαίνοντας κόντρα στα πρωτοποριακά ρεύματα, έβαζε τον Μπετόβεν να διευθύνει μια ορχήστρα, τον Λιστ στο πιάνο, τον Παγκανίνι στο βιολί —δηλαδή έτσι ήθελε να παρουσιαστεί το πιο μεγάλο κοντσέρτο όλων των εποχών. Ανάμεσα στα μέλη της ορχήστρας υπήρχε ένα μόνο ζωντανό πρόσωπο: ένας μαύρος τρομπετίστας.» (*Εξόρμηση*, 16.10.88).

Αυτή «η αγωνία» επανέρχεται και στο *Εκκρεμές* με την αντίστοιχη προσπάθεια ενός βασικού του ήρωα, του Μπέλμπο. Αυτός, από τότε που ανακάλυψε ότι «δεν μπορούσε να γίνει πρωταγωνιστής, αποφάσισε να γίνει ευφυής θεατής» (σ. 39). Με τον ηλεκτρονικό του υπολογιστή φτιάχνει ένα νέο μυθιστόρημα που συνενώνει τον Σαϊξπηρ, τον Έλιοτ, τον Μαλαρμέ, τον Τζούς, τον Γκαίτε, τον Δουμά και τον Νέρωνα. Όλα τα σημεία του έργου του συνδυάζονται αυθαιρέτα μεταξύ τους. Όλα «μοιάζουν», αλλά δεν «είναι». Όλα κάτι θυμίζουν, αλλά ανατρέπονται από τους επόμενους συσχετισμούς. Ο Μπέλμπο νιώθει περήφανος γι' αυτή του την ικανότητα, γιατί μοιάζει «με μασκοφόρο εκδικητή. Όπως ο Κλαρκ Κεντ, φροντίζω τις αδικημένες νεαρές μεγαλοφυΐες. Και όπως ο Σούπερμαν τιμωρώ τις δίκαια αδικημένες γηραιές μεγαλοφυΐες. Συντελώ στην εκμετάλλευση ανθρώπων που δεν είχαν το δικό μου θάρρος και δεν κατόρθωσαν να περιοριστούν στο ρόλο του θεατή.» (σ. 325).

Ίσως και ο Έκο να θέλει να διορθώσει τα «λάθη» της λογοτεχνίας, όπως ο Σούπερμαν και ο Κεντ, τα πρότυπα των καταπιεσμένων μικροαστών θέλουν να διορθώσουν τα «λάθη» της κοινωνίας. Μια τέτοια εκτίμηση είναι μάλλον υπερβολική. Γεγονός είναι, πάντως, πως ο Έκο επιχειρεί να καταθέσει έναν άλλο, ιδιόμορφο τρόπο λογοτεχνικής γραφής. Αυτός είναι, ίσως, εγκεφαλικός, δεν παύει, όμως, να προκαλεί το φιλοσοφικό —τουλάχιστον— ενδιαφέρον. Τα θέματα που θίγει και σ' αυτό του το έργο ανοίγουν έναν δρόμο για συζήτηση και μπορούν να αποτελέσουν «λόγους διαλόγου».

ΑΙΜΙΛΙΑ ΚΑΡΑΛΗ

διαλεκτική 151